

УДК 347.4

О.В.ЛІТВИНОВА, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВИГОДОНАБУВАЧА У ВІДНОСИНАХ СТРАХУВАННЯ ВАНТАЖУ

Ключові слова: страхування, перевезення вантажів, вигодонабувач, страховий поліс

В усьому світі страхування, як соціально-економічне явище, виступає інструментом захисту майнових інтересів осіб, що беруть в ньому участь. В Україні страхові відносини отримують все більший розвиток та визнання з боку учасників економічних відносин. Незважаючи на відносну «дорослість» українського страхування та певну урегульованість страхових відносин українським законодавством, деякі прогалини, що перешкоджають використанню страхування для захисту майнових інтересів його учасників, в нашій державі все ж таки існують. Враховуючи поширення страхових відносин та їх спрямованість у першу чергу на захист та відновлення майнових інтересів учасників таких відносин, наукові дослідження у цій сфері залишаються актуальними.

Одним із питань, що потребують уваги з боку як науковців, так і законодавців, є питання врегулювання правового статусу учасників страхових відносин, визначення їх місця в таких відносинах. І якщо питання правового статусу страховика та страхувальника майже не викликають запитань, то визначення правового статусу вигодонабувача є питанням, що потребує підвищеної уваги.

Питанням, присвяченим страховим відносинам, приділяли свою увагу такі науковці, як В.П. Янішен, О.В. Гринюк, Н.Б. Пацурія, В.С. Белих, І.В. Кривошеев, В.Ю. Абрамов та багато інших. Але незважаючи на підвищений науковий інтерес до окресленого питання, визначення правового статусу вигодона-

бувача в договорі страхування залишається майже не дослідженим, що підкреслює актуальність та новизну обраної тематики. Тому метою статті є удосконалення теоретичних засад функціонування страхових правовідносин, визначення на основі аналізу чинного законодавства, судової практики та наукових розробок місця вигодонабувача у страхових відносинах, розробка пропозицій щодо удосконалення нормативної бази регулювання страхових відносин в досліджуваному ракурсі. Недосконалість правового регулювання статусу вигодонабувача ми пропонуємо дослідити на прикладі договору страхування вантажів, особливості якого дозволять нам найбільш повно з'ясувати проблемні аспекти в досліджуваному питанні.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

- визначити правовий статус вигодонабувача в страхових відносинах з огляду на його законодавче регулювання та судову практику застосування положень Закону України «Про страхування»
- з огляду на механізм виконання договору страхування вантажів з'ясувати прогалини в правовому регулюванні правового статусу вигодонабувача в страхових відносинах;
- розробити пропозиції по удосконаленню чинного законодавства в частині регулювання досліджуваного питання.

Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні теоретичних розробок питань, пов'язаних із визначенням правового статусу учасників страхових правовідносин, зокрема статусу вигодонабувача, як особи, на захист майнових інтересів якої спрямоване укладення деяких договорів страхування.

Суб'єктний склад правовідносин, що виникають із договору страхування вантажу, залежить від кількості учасників договору перевезення вантажів, етапів процесу перевезення, розподілу прав та обов'язків відносно вантажу у постачальника та замовника. За загальним правилом учасниками правовідносин, що виникають із договору страхування вантажу, є страховик та страхувальник (влас-

ник вантажу або особа, яка має відносно такого вантажу майновий інтерес). Поряд з цим, деякі умови поставки товарів (вантажів) можуть передбачати, що на відправника вантажу (який є постачальником за договором) покладається обов'язок застрахувати вантаж, який передається перевізнику для доставки його отримувачу. Яскравим прикладом таких правовідносин виступають поставка товарів на умовах CIF чи CIP згідно Інкотермс. Продавець у таких випадках зобов'язаний за власний рахунок застрахувати вантаж у відповідності з договором купівлі-продажу, на умовах надання права покупцю або іншій особі, що володіє страховим інтересом відносно товару, заявляти вимоги безпосередньо до страховика, а також надати покупцю страховий поліс або інший доказ страхового покриття [1].

Отже, одним із учасників страхових правовідносин, які виникають із договору страхування вантажу, може бути також і вигодонабувач.

Закон України «Про страхування» у ст.3 визначає вигодонабувачів як осіб, котрі призначені страхувальником для отримання страхового відшкодування та можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку.

Вигодонабувач не бере участі в укладенні договору страхування вантажу, але отримує в силу такого договору право на отримання страхового відшкодування. Іншими словами, у разі наявності вигодонабувача (коли страхувальник укладає договір страхування не на свою користь) договір страхування вантажу є договором на користь третьої особи.

Визначення положення третьої особи чи вигодонабувача досить актуальне саме під час укладення та виконання договору страхування вантажу, коли договір укладається вантажовідправником на користь вантажоодержувача.

Закон України «Про страхування» у ст.3 містить положення, згідно з яким вигодонабувачем визнається особа, яка *зазначена* (курсив наш. – О.Л.) у договорі страхування. До того ж, ст.16 цього Закону чітко встановлює, що за наявності у договорі вигодонабувача,

він повинен бути чітко індивідуалізований в договорі страхування [2].

Але під час виконання договору перевезення вантажоодержувач (вигодонабувач) може бути змінений вантажовідправником. Не виключаються випадки, коли за час перебування вантажу у володінні перевізника змінюється власник вантажу. Таким чином, змінюється й особа, що має майновий інтерес до вантажу і яка зацікавлена у збереженні та, відповідно, страхуванні такого вантажу.

К.О. Граве та Л.А. Лунц визначали вигодонабувача як особу, що не є учасником договору страхування, але є учасником страхових правовідносин та має безпосередні права вимоги до страховика відносно виплати страхового відшкодування [3, с.39].

Законодавство Росії, наприклад, прямо встановлює, що третьою особою, на користь якої укладається договір страхування, може бути лише особа, що має майновий інтерес у застрахованому предметі [4]. У випадку ж відсутності майнової зацікавленості договір страхування майна на користь третьої особи буде вважатися недійсним (п.2 ст.930 ЦК Російської Федерації) [4]. І хоча цивільне законодавство Росії допускає можливість укладення договору страхування на користь третьої особи без чіткої індивідуалізації останньої (тобто без вказівки найменування чи імені конкретної юридичної чи фізичної особи), вигодонабувач у разі настання страхового випадку за наявності у нього страхового полісу на пред'явника повинен довести, що він має певний майновий інтерес до предмета, що постраждав від страхового випадку [5, с.107].

Одним із основних принципів страхування є саме страховий інтерес, який впливає з права власності чи іншого майнового права на річ у певної особи. Власник майна чи його володілець, вкладаючи у майно певні кошти, зацікавлений у його збереженні, і з метою забезпечення збереження майна (в нашому випадку вантажу) готовий нести певні витрати з метою запобігання більшим.

Взагалі страховий інтерес у договорі майнового страхування – це юридичний факт, від

наявності якого залежить подальше існування страхового правовідношення. В.П. Янішен зазначає, що страховий інтерес може виступати лише як необхідна передумова виникнення та існування страхових відносин [6, с.9]. Суть страхування та його призначення передбачають, що особи, які беруть участь у страхових правовідносинах як страхувальник чи вигодонабувач, повинні бути зацікавлені у збереженні майна. Ця зацікавленість знаходить вираз у тому, що у випадку втрати чи пошкодження майна особа, що має інтерес стосовно його цілості, зазнає прямих збитків. Таким чином, якщо під час перевезення вантаж, застрахований на користь вантажоодержувача, з певних причин змінив власника (під час перевезення була зроблена переадресація вантажу), вигодонабувач, зазначений у договорі страхування згідно з вимогами чинного законодавства, не буде мати можливості отримати страхове відшкодування у випадку втрати чи пошкодження вказаного вантажу у зв'язку з тим, що у нього не буде збитків від такої втрати чи пошкодження. У той же час новий вантажоодержувач також не у змозі буде вимагати та отримати страхове відшкодування, якщо вантаж під час перевезення буде втрачений чи пошкоджений, з тієї причини, що він не є учасником страхових правовідносин та не зазначений у договорі страхування. Страхувальник (він же відправник вантажу) у розглядуваному прикладі, знову таки не зможе отримати страхове відшкодування у зв'язку з тим, що він збитків від втрати чи пошкодження вантажу не зазнає.

Сучасне українське страхове законодавство ставить до обов'язкових реквізитів страхового договору (полісу) певні вимоги. Одними з обов'язкових відомостей, що повинні бути включені до тексту договору (полісу), є дані про страховика та дані про вигодонабувача (ст.16 Закону України «Про страхування»). Ці дані повинні включати в себе повне найменування (ім'я), місце проживання чи місцезнаходження як страхувальника, так і вигодонабувача. Безумовно, такі вимоги передбачають

можливість отримати страхове відшкодування лише особою, яка вказана у договорі як вигодонабувач. У разі відсутності в договорі чітких даних про вигодонабувача, особа, яка реально зазнає збитків від втрати вантажу у разі настання страхового випадку, не буде мати змоги отримати страхове відшкодування, тому що вона не зазначена в договорі страхування.

Не виключаються такі ситуації, коли страхувальник, уклавши договір перевезення вантажу із залізницею, під час транспортування змінив вантажоодержувача, або за час перебування вантажу у володінні залізниці (наприклад, на підставі притримання) власник вантажу змінюється на підставі будь-яких договорів, пов'язаних із передачею права власності на вантаж.

Виходячи з цього, і договір страхування вантажу на користь вантажоодержувача в такому випадку стає недійсним у зв'язку з тим, що особа, до якої перейшов страховий інтерес (яка стала фактичним вигодонабувачем) у даному випадку не вказана у договорі страхування. У той же час особа, яка вказана як вигодонабувач за договором страхування вантажу, вже не має майнових інтересів до застрахованого вантажу.

Із такої ж позиції виходить і сучасна судово-практика. Так, відповідно до Постанови Вищого господарського суду України від 08.06.2004 р. у справі № 35/704-03 за позовом, судом з'ясовано, що за договором страхування вантажів об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням вантажем, належним йому на праві власності. Перевезення вантажу здійснювалось на адресу вантажоодержувача – контрагента страхувальника. Одне з головних питань, які необхідно було з'ясувати судам попередніх інстанцій, на думку Вищого господарського суду, це питання – чи належав вантаж на момент настання страхового випадку страхувальнику. Саме від цього і повинно залежати рішення про виплату страхового відшкодування [7].

В іншому випадку судова інстанція констатує, що договір страхування вантажу не передбачає автоматичної зміни сторони договору в будь-якому випадку, чинним законодавством України про страхування така можливість також не передбачена [8].

З метою удосконалення українського законодавства, що регулює страхові правовідносини, на нашу думку, доцільно скористатися досвідом інших країн під час розробки цього питання. Так, наприклад, ч.3 ст.930 Цивільного Кодексу Російської Федерації дозволяє укладати договори страхування, не вказуючи при цьому конкретні дані вигодонабувача. Ст.930 ЦК Російської Федерації «Страхование имущества» має такий зміст: «1. Имущество может быть застраховано по договору страхования в пользу лица (страхователя или выгодоприобретателя), имеющего основанный на законе, ином правовом акте или договоре интерес в сохранении этого имущества. 2. Договор страхования имущества, заключенный при отсутствии у страхователя или выгодоприобретателя интереса в сохранении застрахованного имущества, недействителен. 3. Договор страхования имущества в пользу выгодоприобретателя может быть заключен без указания имени или наименования выгодоприобретателя (страхование «за счет кого следует»). При заключении такого договора страхователю выдается страховой полис на предъявителя. При осуществлении страхователем или выгодоприобретателем прав по такому договору необходимо представление этого полиса страховщику» [4].

Таким чином, одночасно з передачею права власності на вантаж, страхувальник передає і страховий поліс. Правом на отримання страхового відшкодування буде в такому випадку володіти особа, яка зазнала прямих збитків від настання страхового випадку та яка має страховий поліс.

Страховий поліс на пред'явника і механізм реалізації прав по ньому дещо відрізняється від інших документів на пред'явника (цінних паперів, що дають право отримати гроші будь-

якій особі, яка пред'явить такий документ платнику). Для того, щоб отримати страхове відшкодування за страховим полісом на пред'явника, вигодонабувачеві (володільцеві полісу) недостатньо лише пред'явити страховику поліс, що підтверджує страхування конкретного вантажу саме у цього страховика. Володільць полісу повинен довести, що він має певний інтерес відносно застрахованого вантажу. Саме за цими ознаками страховий поліс на пред'явника і відрізняється від цінних паперів. Його можна віднести до легітимаційного паперу, який може посвідчувати відповідні можливості майнового характеру [9, с.231–232].

Аналіз договорів страхування вантажів, що укладаються страховими компаніями України, дозволяє стверджувати, що для страховика під час укладення та виконання договору страхування важливо знати характеристики вантажу, умови його перевезення та зберігання, дотримання всіма відповідальними особами правил перевезення такого вантажу та інша інформація, що має відношення саме до вантажу. Стосовно ж особи вигодонабувача слід зазначити, що страховика вона цікавить менш за все. Для страховика важливо лише, щоб кошти, які виплачуються особі як страхове відшкодування, були компенсацією збитків, яких зазнав такий вигодонабувач.

Враховуючи те, що страховий поліс є документом суворої звітності та виготовляється на бланках, що передбачають певний захист від підробок, ми не вбачаємо потреби у розробці окремої форми полісу на пред'явника. Запровадження такого документа, на нашу думку, стане цілком можливим у разі внесення змін до ст.16 Закону «Про страхування», яка вимагає в обов'язковому порядку індивідуалізації особи вигодонабувача. Запровадження такого документа передбачає також внесення змін до Закону «Про страхування» в частині визначення вигодонабувача. Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо внести наступні зміни до закону України «Про страхування».

По-перше, пропонується внести зміни до ст.3 Закону та викласти ч.4 зазначеної статті у такій редакції:

«Страховальники мають право укласти договори майнового страхування на користь вигодонабувачів, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування».

Також пропонується доповнити ст.3 Закону частиною 5 наступного змісту:

«Вигодонабувачем за договором страхування майна може бути особа, яка має майновий інтерес відносно такого майна, може зазнати прямих збитків у разі настання страхового випадку та має право вимагати від страховика виплати страхового відшкодування на її користь на підставі страхового полісу, виданого таким страховиком».

Наведене вище дозволяє зробити наступні висновки:

1. Суть страхування та його призначення передбачають, що особи, які беруть участь у страхових правовідносинах як страховальник чи вигодонабувач повинні бути зацікавлені у збереженні майна, яке є предметом страхування, тобто мати страховий інтерес.

2. Під час перевезення вантажу, майнові інтереси відносно якого є застрахованими, особа, яка володіє страховим інтересом, може змінюватись. Це може мати місце через переадресацію вантажу, чи його продаж під час транспортування.

3. Норми Закону «Про страхування», які здійснюють правове регулювання порядку укладення та виконання договорів страхування, містять ряд положень, що іноді перешкоджають використовувати інститут страхування для повного захисту майнових прав та інтересів учасників зобов'язань із перевезень вантажів. Так, положення Закону, які визначають, що вигодонабувачем за договором може бути лише особа, яка визначена в договорі страхування, при страхуванні вантажів є неприйнятними. Договір страхування вантажу зазвичай укладається на користь власника вантажу. І якщо під час перевезення страхо-

вий випадок настає раніше переходу права власності або власник вантажу змінюється та він не зазначений в договорі страхування, це призводить до відмови у виплаті страхового відшкодування. Враховуючи це, доцільно закріпити на законодавчому рівні та запровадити у практику страховий поліс на пред'явника. Право на отримання страхового відшкодування в такому випадку буде мати особа, яка володіє страховим полісом та зазнала прямих збитків від настання страхового випадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. ІНКОТЕРМС. Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (редакція 2000 року) (україномовний варіант) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга : Закон Юрист. Версія 8.2.3. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2012.
2. Закон України «Про страхування» : від 07.03.1996 р., № 85/96-ВР.
3. Граве К. А. Страхование / Граве К. А., Лунц Л. А. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.
4. Гражданский Кодекс Российской Федерации. Официальный текст. – М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1998. – 608 с.
5. Страхование от А до Я / под ред. Л. И. Корчевской, К. Е. Турбиной. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 623 с.
6. Янишен В. П. Поняття та ознаки страхових правовідносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. П. Янишен ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1997. – 18 с.
7. Постанова ВГСУ по справі № 35/704-03 : від 08.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_571371.html.
8. Постанова ВГСУ по справі № 20-3/308-9/099 : від 22.02.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_841299.html.

9. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія / В. Л. Яроцький. – Х. : Право, 2006. – 544 с.

Литвінова О. В. Правовий статус вигодонабувача у відносинах страхування вантажу / О. В. Литвінова // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 565–570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12lovvcv.pdf>

Досліджено питання, присвячені правовому статусу вигодонабувача у відносинах, що виникають із договору страхування вантажу. Доводиться, що чинне законодавство про страхування штучно створює умови для відмови у виплаті страхового відшкодування при зміні власника вантажу під час його перевезення. Запропоновано ввести в обіг страховий поліс на пред'явника.

Литвинова О.В. Правовой статус выгодоприобретателя в отношениях страхования груза

Исследованы вопросы, посвященные правовому статусу выгодоприобретателя в отношениях, возникающих из договора страхования груза. Обосновывается, что действующее законодательство о страховании искусственно создает условия для отказа в выплате страхового возмещения при смене владельца груза во время его перевозки. Предложено ввести в обращение страховой полис на предъявителя.

Litvinova O.V. The Legal Status of the Beneficiary in the Relationship of Cargo Insurance

The questions on the legal status of the beneficiary in the relationship arising from a contract of insurance of cargo are researched. It is proved that the existing legislation on insurance artificially creates the conditions for denial of insurance claims for a change of ownership of cargo during its transportation. It is proposed to issue an insurance policy payable to bearer.